

ОБГОВОРЕННЯ КНИГИ ДЖ. СЕРЛЯ «БОГОСЛОВ'Я У ПОСТХРИСТІЯНСЬКОМУ СВІТІ»

На початку цього року у видавництві «Дух і літера» у серії «Сучасна протестантська теологія» вийшов український переклад книги *Богослов'я у постхристиянському світі*. Автор книги Джошуа Серль – британський євангелічний богослов, викладач і волонтер. Він навчався в Оксфорді, Празі та Дубліні, викладав богослов'я та філософію в Німеччині, Ірландії, Великій Британії та Україні. Про Україну Джошуа Серль опублікував брошуру під назвою *Церква без стін: пострадянські баптисти після Української революції, 2013-2014*. У книзі *Богослов'я у постхристиянському світі* Джошуа Серль докладно висловлює свій погляд на те, як має змінитися християнський рух у сучасну постмодерну добу, коли так званий «християнський світ» (англ. Christendom) уже безповоротно став надбанням минулого. Зокрема, Джошуа Серль говорить про тотальну кризу «інституційної церкви» і вважає, що майбутнє належить «церкві без стін», яка не прагне бути відокремленою від суспільства групою «обраних», а діє у світі заради перетворення всього суспільства силою Святого Духа, тим самим утілюючи й наближаючи пришестя Царства Божого на землі. Відповідно саме Царство Боже, а не церква і не «правильне вчення», має бути осередком оновленого богослов'я у новому «постхристиянському світі».

Східноєвропейський інститут богослов'я, що є одним із засновників серії «Сучасна протестантська теологія», разом із партнерами провів три презентації книги. Перша відбулася у книгарні «Є» в Києві (6 лютого 2020 р.), друга – в Українському домі в Одесі (7 лютого 2020 р.) і третя – на філософсько-богословському факультеті Українського католицького університету у Львові (8 лютого 2020 р.). У презентаціях та дискусіях взяли участь філософи, релігієзнавці та богослови основних християнських традицій. Пропонуємо Вашій увазі найбільш цікаві виступи із трьох презентацій.

Джошуа Серль (переклад – Тарас Дятлик)

Що богослов'я означає для всіх людей, для тих, які не мають статусу, багатства чи влади? І що богослов'я може зробити для тих дітей, яких я відвідав минулого тижня, що хворіють на невиліковні хвороби? Що богослов'я може дати чи сказати людям, які голодують, є біженцями, мають хворобу Альцгеймера та деменцію? Що богослов'я може дати людям, які хворі на рак, або дітям, які дістали психологічні травми від війни на Донбасі? Іншими словами, який зв'язок існує між богослов'ям і людьми, котрі вбогі духом? Дорогою в книгарню «Є» я думав також про те, що богослов'я може дати тим бездомним дітям, яких я бачив дорогою сюди, людям, які помирають, про яких ніхто не знає, про смерть яких ніхто не здогадається?

Ці питання я порушую в своїй книзі. Ми живемо у дуже важливий час в історії богослов'я, в історії світу. Для багатьох людей сьогодні пророцтво Ф. Ніцше про смерть Бога стало до певної міри реальністю. Ніцше сказав, що Бог мертвий, ми

Його вбили і поховали. І ми бачимо, що для молодшого покоління сама ідея Бога вже не є такою важливою, вони не так нею переймаються. Одне з питань, на яке я намагаюсь відповісти в своїй книзі, це чому в нас складається враження, що Бог мертвий? Моя відповідь: богослов'я не служило Богові так, як воно б мало служити. Дуже багато мислителів формували богословські концепції, але в них не було самого життя, уваги до незахищених, принижених людей. Це богослов'я обмежувало Бога до одного виміру. І тепер, я думаю, це богослов'я перебуває під Божим судом. Ми можемо спостерігати, що богослов'я стало маргіналізованим явищем, його часто ігнорують, і це не тільки результат впливу матеріалізму чи секуляризму. Богослов'я стало таким, тому що богослови не зовсім розуміли ті радикальні зміни, які відбуваються у суспільстві. Наприклад, богослови не надто реагували на те, що відбувається у сфері біотехнології, на вибух релігійного фундаменталізму, на фінансову кризу. А зараз – це також вибух фашизму і націоналізму по всьому світі, зокрема в Росії, США, і навіть у моїй Великобританії.

Складається враження, що світ перебуває на межі нової революції, а ми ще не зовсім усвідомлюємо, якими будуть її наслідки для християн. Однак ми вже бачимо, що духовні цінності все більше і більше дезінтегруються під впливом дегуманізації, яка зростає в нашому суспільстві. Іншими словами, ми живемо в постхристиянському світі. І ця думка відображена у заголовку книги. Що означає жити в постхристиянському світі? У моєму розумінні, жити в постхристиянському світі – це жити в світі, який керується не християнськими цінностями, такими як любов, милосердя, співчуття. Світом правлять ідеології і демонічна одержимість владою. Як богослови, ми маємо порушити питання, чому богослов'я так мало впливає на сучасне суспільство і чому ми так мало можемо запропонувати для вирішення цих питань, із якими зустрічається світ? Потрібно усвідомити, що ця духовна криза є для нас певною можливістю, адже вона породжує бажання до автентичного духовного життя. Люди все менше і менше задоволені секуляризмом, матеріалізмом і все більше усвідомлюють, що панівні ідеології не дають відповіді на їхні внутрішні питання. Але, на жаль, ми також часто забуваємо про любов, солідарність, істину і свободу.

Ми живемо в епоху фейкових новин і сфабрикованих фактів, коли люди зневірені і не знають, як встановити критерій істинності, як розпізнати любов і ненависть, у чому різниця між свободою і рабством. Християни мають бути готовими в інтелектуальному і моральному аспектах, щоб вистояти в цьому протистоянні і захищати цінності Євангелії. З цих причин основна богословська ідея книги полягає у відповіді на питання, чи можемо ми запропонувати світові щось таке, що трансформувало би це мислення. Моя мета – щоб ми, як богослови, знову стали на бік Євангелії в епоху культурного відчаю, в якому ми живемо. І тому фундаментальне питання полягає в тому, що ми можемо сказати про життя, про надію в умовах культури смерті і відчаю? Що означає бути послідовником Ісуса Христа в постхристиянському світі? Коли я використовую фразу «постхристиянський світ», я не хочу сказати що «постхристиянський» – це щось негативне. Дивлячись на це з анабаптистської перспективи, я вважаю, що поява і поширення постхристиянського світу, – це, можливо, одна з дій Духа Святого, тому що

саме в постхристиянську епоху християнство може виразити свою безпосередню сутність, відповісти на духовну кризу, з якою ми стикаємося в суспільстві.

Хочу декілька слів сказати про структуру книги. Вона складається з восьми розділів. Перший розділ присвячений опису сутності та завдання роботи богослова, другий – формуванню богослов'я і пророчого покликання, це, мабуть, найбільш важливий розділ у книзі. У наступному розділі я продовжую розвивати ідею богословського формування, шукаю відповіді на питання, куди поділись пророки, чому вони були маргіналізовані в постхристиянському світі. У четвертому розділі я розглядаю питання місії, не просто як словесного проголошення Євангелії, а як солідарності зі світом. У цьому розділі я також наголошую, що кінцева мета місії полягає не просто у зростанні церкви, а щоб слава Божа наповнила всю землю, як вода заливає якусь територію. У п'ятому розділі я говорю про сутність і цінність царства Божого, про те, що саме царство Боже має стати головним завданням і відправною точкою богословського формування. У шостому розділі я торкаюсь проблем свободи, співчуття, творчості і розглядаю їх як нову основу для богослов'я в постхристиянському світі. Ці концепції (свобода, співчуття і творчість) співвідносяться з тринітарним богослов'ям. Свобода ототожнюється з Отцем, співчуття – з Сином, і творчість – зі Святим Духом. У сьомому розділі я звертаю увагу на питання, як унаочнити Царство Боже в церкві, академії і суспільстві, а також роздумую над досвідом свого служіння в Україні. У останньому розділі я говорю про те, як богослов'я можна застосувати для оновлення бачення християнської спільноти. Червоною ниткою через усю книгу проходить ідея про взаємопов'язаність богословського формування і пророчого голосу. Я думаю, що основну концепцію книги я сформував би так: богослов'я повинно більше цікавитись тим, що Бог робить у світі, ніж тим, що християни роблять у церкві. Іншими словами, богослов'я має звертати набагато більше уваги на ідею царства Божого, ніж просто церкви. Богослов'я – це більше про царство Боже, ніж про церкву. У висновках до книги я говорю про те, що богослов'я має з надією дивитись на сьогоднішній день, навіть якщо воно неспроможне відповісти на всі виклики, з якими стикається в суспільстві. Для того щоб відповісти на ці виклики, треба перестати розглядати християнство як індивідуальне спасіння, що в протестантизмі є важливим елементом. Нам треба розуміти християнство як рух всеохопного співчуття, що трансформує світ до пізнання Божої істини. Істинне християнство – це не релігійна система, а рух, дія Святого Духа. Як зауважують читачі, я справді критикую богослов'я, яке займається тільки питаннями церкви. Але мета книги – не стільки критикувати чи щось зруйнувати, скільки мотивувати і надихнути. Тільки царство Боже радикально змінює світ. Коли я нещодавно подорожував Україною, то бачив знаки царства Божого, багато знаків царства Божого. Зокрема, вони помітні в нашій солідарності з іншими вірними християнами, які також розбудовують царство Боже в Україні. Але проблема, як це зазначено в Євангелії, що жниво велике, а женців мало. Тому я сподіваюся, що ця книга послужить невеликим внеском для мотивування женців, підбадьорить ще більше людей, які роблять царство Боже видимим у їхньому особистому житті і, особливо, у такій прекрасній країні, як Україна.

Я хочу завершити свою презентацію книги словами подяки і надії. Я вдячний Роману Соловію за його натхнення і підтримку в роботі над публікацією цієї книги. Також хочу дуже подякувати перекладачу Олексієві Паничу. Я щиро вдячний видавництву «Дух і літера» та, особливо, пану Костянтинові Сігову не тільки за його роботу, а за його екуменічне бачення, за розуміння того, наскільки важливо оснащувати наступне покоління богословською літературою.

І, останнє, — це слова надії. Дозвольте зачитати цитату з книги: «Настає день, коли християни зрештою зрозуміють, що Бог послав їх не служити церкві та підтримувати церкву, а відкупити світ силою Христового співчуття. Наступними роками ми побачимо розквіт солідарності між різними християнами завдяки руйнації стін деномінаціоналізму та сектантства. Трайбалістські ідентичності випаруються, як ранковий туман, у світлі славетного нового Божого ладу, в якому всі, хто йде за Ісусом, побачать, що вони є одним у Христі. Замість інституціоналізованої релігії буде євангельський рух співчуття, що виражатиме себе в новому розумінні церкви без стін. І це буде на втіху Богу» (С. 230).

Юрій Чорноморець: Представлена книга є критикою попереднього академічного богослов'я з позицій певної новітньої методології чи системи. Книга написана цілком у іншому жанрі, має інші засадничі наративи. У книзі використовується аргументація з різних напрямів академічного богослов'я, але сама книга принципово виходить за межі академічного богословського дискурсу. Книга написана з позиції реалізації пророчого покликання богослов'я, яке знаходиться за межами занадто вузького академічного дискурсу. Це означає, що книга створювалася із середини церковного досвіду особисто автора, із середини досвіду спільнот, до яких він належить як християнин та викладач.

Автора спонукала до написання трагічна ситуація християнина сьогодні. У біблійній традиції одним із пророків вважався Йов. І представлена книга написана з позицій християнина сьогодні як нового Йова. Водночас усі академічні богослови оцінюються як друзі Йова. Як і щодо друзів Йова, так і щодо сучасних богословів справедливе наступне спостереження: це хороші люди, які пропонують добре продумані прекрасні концепції, які, однак, «не працюють», не містять відповідей на ті все більш складні, глибокі та неоднозначні виклики, з якими постійно має справу сучасний християнин. Автор книги надає численні компетентні судження щодо того, які концепції сучасного академічного богослов'я є краще аргументованими, які є слабшими та менше відповідають дійсності трагічного досвіду християн. Але загалом позиція автора щодо академічного богослов'я — гострокритична: воно принципово ніколи не може відповісти вичерпно й ефективно на головні виклики для сучасного християнства, для сучасної людини, для сучасного суспільства, для сучасної освіти, для сучасної родини. Як Кант свого часу обмежив розум, щоб дати місце для віри, Джошуа показує обмеженість академічного богослов'я для того, щоб надати місце для пророчого свідчення богословів.

У ході власної роботи деконструкції академічного богослов'я та побудови пророчого богослов'я Джошуа не завжди послідовний. Як і Йов у полеміці з друзями, так і Джошуа, може висловлювати різні критичні зауваження з різних світоглядних

позицій, із перспективи використання різних методологічних настанов. Іноді це справляє враження певних суперечностей. Перехід від послідовної академічної рефлексії до пророчого богослов'я є у тексті Джошуа переходом від теоретичних роздумів до екзистенційного мислення. Цей перехід цілком аналогічний до того, як Йов із рефлексії зривається на крик, кидаючи болючі питання як співбесідникам, так і Богові. Джошуа у дуже експресивному стилі ставить певні питання самому собі та шукає відповіді на них у пророчому баченні того, яким має бути християнин сьогодні у кожній сфері свого життя і служіння.

Також Джошуа наполегливо апелює до церкви, намагаючись показати, що необхідним є пошук виходу за межі звичних форм мислення та діяльності. Адже ми знаходимося на руїнах «християнського світу» як певної культури та цивілізації. І потрібно адекватно оцінити власне становище та не перебувати в полоні ілюзій щодо можливості відновлення християнської культури як цілого. Понад те, постмодерний світ не можна розглядати як соціальний простір дискусій, в якому християнство знайде своє місце в якості слабкого богослов'я, риторики свідчення. Людство перебуває у стані перманентної історичної кризи, є зраненим соціальним організмом, який потребує інтенсивної комплексної терапії, і церква може послужити людству саме як лікар-пророк, який пропонує виходи зі складних ситуацій, практично допомагає суспільству виживати, зберігаючи та відновлюючи людяність у людині. Богослов'я має переорієнтуватися на віднайдення методів служіння церкви суспільству у сьогоднішньому критичному стані. Богослов'я як суха академічна теорія є непотрібним сьогодні. Богослов'я є необхідним мірою того, наскільки воно є методологією церковних практик соціальної терапії. І цілком очевидно, що церкви мають постійно оновлюватися для того, щоб справді бути спроможними пропонувати певні практики такої терапії для соціуму. І це оновлення є фактично зціленням самих церков, що має передумати їх претензії на роль діаконії у соціумі. Поки що наявний стан речей доводить, що християни виявилися не готові до криз сьогодні.

Сьогоднішній стан християн у соціумі аналогічний до того, яким він був у пізні античні часи. І знову, як і тоді – соціум у глобальній кризі, адже всі сьогоднішні соціальні хвороби аналогічні до проблем пізньоантичного суспільства. Але християнська меншість значною мірою сьогодні не готова надавати проекти дій та втілювати їх у життя. Навіть коли сучасним християнам у соціумі пропонується: беріть на себе ініціативу у позитивних змінах, творіть соціальну тканину знизу – то часто християни визнають власне безсилля навіть у розбудові своїх громад.

Важливими є свідчення Джошуа у книзі про ефективне служіння громади його батьків, рефлексії про власний досвід діяльності у цій громаді. Але такі громади, які є живим рухом, що оновлюється сам та здатен оновлювати суспільство, сьогодні є винятком, а не правилом. Справді, церковні громади покликані являти тут і зараз есхатологічне Царство Боже. І надприродна соціальність церкви повинна задавати ідеал для міжособистих стосунків у природній соціальності нації та людства. Але церковні спільноти як соціальні організми часто самі містять у собі велику кількість ушкоджень різноманітного характеру. І тому церква, яка має бути лікарем для суспільства, має спочатку зцілюватися сама. І роль богослова у досягненні

такого зцілення – винятково важлива. Адже саме богослов покликаний указати церкві, як саме вона може виконувати своє покликання бути лікарем.

Джошуа послідовно критикує академічне богослов'я, показуючи, які саме його недоліки заважають йому сприяти виконанню церквою терапевтичної функції щодо зраних сьогоднішніми світоглядними та соціальними кризами людей. Така критика академізму загалом притаманна протестантській теології. Завжди, коли є криза теоретичної теології та криза церковної діяльності, протестанти згадують, що існує містична теологія. Традиційна містична теологія вкрай критично оцінює академічну теологію, яка порівняно з живою зустріччю з Богом є «соломою», яка не має жодної цінності. Містична теологія, у кращому разі, вважає, що академічна теологія має бути «знятою» у гегелівському розумінні – як певний етап розвитку для особистості та громад вона корисна, але потім має бути відкинута при переході до вищого етапу духовного розвитку. І краще, щоб теологія навіть починалася з живої зустрічі з Богом, розвивалася у руслі неакадемічної рефлексії та духовних пошуків. Джошуа вважає, що розвиток богослов'я у світлі особистого спілкування з Богом – це вимога не лише для представників містичної теології, але це вимога для всіх християнських богословів.

Містик бачить ситуацію такою, як вона є, має пророче розуміння сучасності та пророче бачення майбутнього. І мені здається, що Джошуа має правильне бачення кризи «християнського світу» з часів Першої світової війни. І він правильно вказує на численних прикладах, що світські автори сьогодні часто більш адекватні у своїх критичних оцінках ситуації, тоді як церковні лідери та академічні богослови все ще не розуміють усіх масштабів викликів сьогодні для людяності в людині та для віри у християн. Водночас можна сказати, що людина тією чи іншою мірою була завжди у ситуації Йова, який знаходиться на руїнах. І слід визнати, що «християнський світ» ще задовго до настання доби постмодерну чи до всіх бід ХХ століття вже був у системній кризі. І саме тому постійно християни засновували все нові форми церковності та соціальності, шукаючи відповіді на численні виклики, які тепер лише менш приховані, ніж раніше. Крах традиційної західної християнської цивілізації вже відчували Лютер і Кальвін, і вони радикально наголошували на необхідності живого особистого зв'язку з Богом для кожної людини – не лише заради спасіння душі, а і для реформації Церкви та трансформації суспільства. Дуже важливо, що Лютер описує живу спасенну віру як «схоплення за ноги Христа» у «тумані незнання». Фактично, позиція містиків, а з часів Реформації та особливо сьогодні – всіх віруючих має бути така: не знаю вповні всієї ситуації, я не розумію, де є вихід з усіх криз, але я довіряю Христові та стаю його інструментом для церкви та світу. Уся традиційна православна і католицька теологія Середньовіччя розрізняла звичайних християн та святих, які вже стали інструментом Бога. Відповідно, новизна Лютера була у радикальному наголосі на необхідності бути святими для всіх віруючих. Спасенна віра розумілася як встановлення постійних спасених особистих відносин із Христом, і той, хто віруючий, уже святий саме через такі стосунки, які передбачають особисту довіру Богові, готовність бути Його інструментом. Сьогодні Джошуа нагадує, що кожен, хто хоче бути християни-

ном, має з серйозністю ставитися до того, щоб мати особисті відносини з Богом та бути інструментом Христа в світі.

Віруючий, який правді стає інструментом Бога і пропонує церквам певне бачення та певні проекти діяльності, часто стикається з тим, що церкви не розуміють слів та дій Бога, які Він звершує через таку посвячену особистість. Річ у тім, що, попри переконаннях щодо священства всіх віруючих, існує певна недовіра до мирян, їхнього голосу, недовіра до голосу інших служителів, до голосу богословів. Ця недовіра викликана внутрішньою секуляризацією церков. На жаль, часто церкви є ареопагом, де живий голос віруючих стає тим, що хочуть почути в майбутньому, але не тут і не зараз. Джошуа показує, що секуляризація церков не є феноменом, виключно властивим для сьогодення чи епохи модерну чи середньовічної доби. Внутрішня секуляризація церкви – це її постійна загроза, починаючи з апостольських часів і до сьогодні. Джошуа наголошує на тому, що навіть живі спільноти сьогодення, які він розглядає, як позитивний приклад для церков, можуть стати секуляризованими, якщо не будуть постійно оновлюватися.

Головна риса книги – це її щирість. Джошуа дуже щиро сповідується як богослов у власних поглядах та щиро розповідає про своє розуміння ситуації та своє бачення виходів із численних криз. І не менш щиро він запрошує всіх до діалогу. Маємо констатувати, що дуже часто проблеми замовчуються, не обговорюються, не осмислюються. Ситуація виглядає таким чином, що Йов та його друзі збираються, але мовчать. Така ситуація в церковних спільнотах багато у чому пов'язана з боязню щиро висловлюватися на болючі теми, чесно описуючи власні думки та почуття, власний стан та власні проблеми, власні недоліки та власні потреби. Люди бояться визнати, що навіть у святих та богословів із пророчим баченням часто немає готових відповідей на важливі світоглядні та практичні питання. Джошуа не боїться визнати, що часто не має кінцевих відповідей, але може лише накреслити загальний напрям пошуку, який здається йому плідним. Тут слід сказати, що перед нами не теоретичний трактат, а сповідь Джошуа як богослова. І кожен читач може або разом із Джошуа, або через свою власну сповідь у богословському щоденнику пережити духовне народження в собі тієї оновленої особистості, яка буде здатна відкрито ставити проблемні питання та шукати відповіді на них. Саме тому Джошуа жодної своєї пропозиції не нав'язує як абсолютної істини. Усі його роздуми – це запрошення до формування читачем власних пропозицій.

Джошуа бачить сучасну ситуацію дуже особистісно. Можна сказати, що руїни у Йова у кожного свої. І тому діагнози проблем та світоглядні пошуки Джошуа – дуже індивідуальні. Але при цьому Джошуа радикально відкритий до діалогу, провокує читача на такий діалог. Усередині душі та розуму читача має відбуватися його власний богословський діалог Йова та його друзів, власне подолання всякої схоластики у напрямі до живого діалогу з Богом.

Костянтин Сігов: Ми почули сильний аргумент на користь того, що Роман Соловій у передмові до книги називає, цитуючи К'еркегора, який в щоденниках іронічно назвав себе, «коректив доби». Цю добу, яку багато-хто асоціює з виходом Великобританії із Європейського Союзу, Джошуа коригує думками, які ми не бачимо відразу на першому плані в новинах, але які реально мають силу змінювати

життя. Власне, саме слово «життя» є першим для цієї постконфесійної думки. Я хотів би сказати, що та чарівна вдячність, якою ділиться з нами автор, чудово втілена на обкладинці цієї книги, ви це бачите. Це картина «Дім – місто» талановитого художника Бориса Єгіазаряна, присутнього тут. І, власне, ця картина допомагає нам зрозуміти, як царство Боже приходить в такі не абсолютно світлі міста, особливо в зимовий час, як Київ або Лондон. Цю звістку про можливість маленьких змін у цьому житті несуть такі надихаючі пророчі книги.

Зазначу, що з команди видавництва «Дух і літера» над цією книгою працювали присутній тут науковий редактор Ігор Мялковський, літературний редактор Леся Лисенко, коректор Ірина Голуб, комп'ютерна верстка Дарія Залевська і дизайнер обкладинки Богдан Скубко. Отже, це ті люди, які чітко розуміють, про що пише Джошуа Серль, для яких зміст – це не просто літера, це не просто буква, а саме те, що допомагає нам долати фундаменталізм та звужене бачення сенсів нашої мови.

Олексій Панич (перекладач книги): Це буде не зовсім традиційне слово, тому що ця книжка з секретом і вона потребує особливого ставлення та настанов для її читання. Якщо ви будете читати цю книжку, налаштувавшись, що це богослов'я, ви захочете прочитати в традиційному сенсі богословський теоретичний текст. У такому разі у вас буде неоднозначне враження, вас буде дещо дивувати і, можливо, викликати вашу незгоду.

Наприклад, як ви поставитесь до того, що в списку пророків, в євангельському, біблійному сенсі пророків, з'являються Карл Маркс, Фрідріх Ніцше, Борис Немцов, Сергій Нігоян, Олександр Мень, Махатма Ганді, Павло Адельгейм, тобто дуже різні персонажі. Інший приклад, як вам сподобається ідея, що сучасні християни мали б повчитись у радянської системи педагогіки, бо вона хоча й у хибних цілях, але використовувала слушні методи, вона розуміла, що треба займатись «образованием» тобто, тобто формувати свідомість? Тобто християни мають взяти це на озброєння, та сама методика – просто інший зміст.

Друга моя лінія застереження пов'язана з тим, що коли автор цитує щось у англійському перекладі, а я маю доступ до оригіналу чи можу його знайти, я його обов'язково знаходжу. Навіть якщо оригінал не вказаний, а вказаний тільки якийсь невідомий мені англійський переклад. Інколи я бачу, що в лапках стоїть текст, якого в оригіналі нема, тоді я в примітці пишу, що нема такого, є трохи схоже, або трохи інше, а такого в оригіналі нема.

Крім цього, для себе я не можу погодитись, що все традиційне треба перекреслити і повністю віддаватися тільки новому мейнстріму. Я маю надто багато добрих друзів, шанованих мною людей і в римо-, і в греко-католицькій церкві, і в православній, тобто там теж є живе християнство. Якщо ж прийняти думку автора, що ці конфесійні перегородки зітруться і ми будемо жити єдиним християнством, я з цим, чесно кажучи, не погоджуюся, я не вірю, що майбутнє все зітре, я вірю в те, що якраз сила, умовно кажучи, постхристиянського світу в тому, що можна дозволити собі по-різному бути християнами, не штовхаючись і не перекреслюючи один одного. Я не маю перекреслювати ваше християнство, через те що воно не таке, як моє, і навпаки.

Через ці моменти вам доведеться переступити, коли ви будете читати цю книгу, але її варто читати заради іншого. У цьому тексті присутній драйв, ця книга написана не як теоретичний трактат, а як коментар до того, що є рушієм людини в її практичному ділі. Це такий драйв, який змушує кожен день не просто сповідувати теоретичну віру, а щось робити, щоб відчувати, що твоя віра з тобою. І це настільки важливо, що все те, що я сказав перед тим, просто стає другорядним. Я можу з цим посперечатись, але не буду цього робити, бо бачу перед собою такий пошук, що хай він буде однобічний, аби тільки був. Я не буду чіплятися за деталі, бо людина робить таке, що хай вона краще це робить, хай би що вона при цьому думала. І навіть якщо це енергія помилки, хай вона буде, аби була така енергія. Для того щоб повчитись такої енергійності, заради того, щоб побачити, чим вона живиться, цю книгу варто почитати.

Тарас Дятлик: Дякую, Джошуа, за книгу. Я хотів би додати до розмови ще одну ідею, над якою я роздумую останні роки, особливо після Майдану. Річ у тім, що зараз складно ототожнювати церкву і християнську спільноту, ніби це щось одне. Я все більше бачу різницю між цими двома поняттями. Спільнота може мати свою ідентичність, а церква як тіло Христове, містична спільнота – це дещо інше, ніж просто християнська спільнота людей. Коли я роздумую над ідеями, які Джошуа викладає в своїй книзі, я більше бачу не стільки критику церкви, скільки питання до християнської спільноти, яка називає себе церквою. Це дещо різні моменти.

Другий момент (і це також питання до християнської спільноти) – ми зазвичай приймаємо тих богословів, які з церкви, *в* церкві і *для* церкви. Але іноді богослов мусить говорити *проти* церкви. Без цього елемента пророче служіння неважливе. Одне із завдань богословів – бути проти, давати Божий оцінювальний погляд на процеси, які відбуваються в християнській спільноті. Щоб нам бути не тільки в церкві, з церквою і для церкви чи християнської спільноти, а також ставити питання, намагатись осмислити.

І, останній момент, Бог кожного пророка запитував: «що ти бачиш»? Книга Джошуа – це одна з важливих спроб оцінити, описати пророче служіння царства Божого, християнської спільноти, відповісти на питання, що ми бачимо. Навіть якщо ми бачимо, можливо, неправильно, але пророк мав відповісти те, що він бачить без символічних чи містичних тлумачень. А потім уже Бог давав пояснення, що це означає, а пророк передавав це народу Божому.

Віталій Станкевич: Головна мета книги, зі слів автора, полягає в окресленні богослов'я з погляду пророчого подолання нагальних проблем сучасного світу. В другому розділі Дж. Серль намагається осмислити значення богослов'я як пророчого голосу. Цей розділ є основою для всієї книги. Серль описує сучасне еклезіологічне становище термінами кризи. Але криза розглядається не як фатальний факт, а як можливість. Автор пише: «Серед цих криз можна розпізнати новий напрям Святого Духа». Ключовою ідеєю в світі кризи і виходу із неї є Євангелія в розумінні Н. Т. Райта. Криза, на думку Дж. Серля, полягає в тому, що церква втрачає свій пророчий дух.

Для Серля – богослов'я має бути невід'ємним від життя. Він пише: «Богослов'я стосується радше життя, ніж доктрин». Богослов'я має пророче покликання, а

богослов є пророком сучасності. Тема пророцтва є актуальною в сучасних умовах, адже в церковних спільнотах є хибні уявлення, які пов'язані переважно з передбаченням майбутньої. На думку Дж. Серля, пророк – це той, хто бачить теперішнє в світлі вічності, хто здатен сприймати спасенні діяння Бога в світі. А пророцтво – це осягнення теперішніх речей у світлі їх відвічних сутностей, це не пасивне очікування, а творча реалізація можливостей, які збільшують процвітання Божого творіння, це боголюдська справа і боголюдська творчість.

Пророцтво залежить від Духа Святого, який дає уяві пророка наново побачити реальність із погляду вічності. Пророки цікавляться тим, що Бог робить у світі, а не тим, що християни роблять у церквах. Пророки приречені на самотність. Пророцтво – це не завжди повідомлення щось нового, це замислення над давно відомим. Пророк має відвагу звіщати істину, говорити те, що ніхто не хоче чути. Пророк зазнає переслідувань. Пророків шанують тоді, коли вони стають мучениками. Пророки мають бути творчими. Пророки розходяться з панівною культурою і світоглядом. Пророк здатний проникати за фасад суспільної ідеології. Пророк сприймає ознаки часу.

Духовне формування особи в Царстві Божому, з погляду Дж. Серля, стається не через пасивне очікування, а через активну підготовку до його приходу та здійснення. Духовне формування або зростання у образ Христа досягне лише через активну відповідь на ініціативи божественної благодаті.

Декілька міркувань про незрозуміле під час читання цього розділу. У назві розділу і в тексті зокрема використовується термін учнівство. Автор позитивно ставиться до учнівства, але не дає визначення, що він розуміє під учнівством. Лише в передостанньому підрозділі, коли йдеться про Д. Бонгеффера, Серль пояснює, що він сприймав учнівство як слідування за Христом шляхом страждань. Це правда, але не повна, адже учнівство як слідування за Христом неможливе без інших учнів. Ми слідуємо за Христом, йдучи за іншими учнями й із іншими. Але напрочуд цікавим було порозважати про учнівство категоріями пророчого покликання. Чи можна з новозавітних текстів на відміну від старозавітних побудувати систему виховання пророків? Якщо пророцтво – це покликання, то чи можна виховати покликання? Якщо пророцтво – це дар, як можна його набути? Важко відповісти на ці питання, міркуючи категоріями біблійної теології, зокрема, новозавітної, де пророцтво – це наслідок особливого сходження Духа. А пророками були не всі, а лише окремі послідовники Христа, пророцтво – це дар, який потрібно розвивати, адже пророче служіння буде церкву. Однак потрібно погодитися з тим, що богослов – це пророк за покликанням. Йдеться про пророчий дар і його реалізацію. Сучасній постхристиянській спільноті потрібні богослови, а нинішньому суспільству – пророки.

Тарас Тимо: Дякую авторові за книжку, яку було справді цікаво читати. Загалом я займаюсь патристикою, тому мені, з одного боку, було дуже цікаво подивитись на зріз сучасних богословських тенденцій, із іншого боку, трохи несподівано, бо це не зовсім моя сфера. Але уважно прочитавши книжку, я зробив для себе дуже цікаві відкриття та спостереження.

Насамперед хочу сказати, що я справді дякую за цю книжку, бо вона є вчасною, провокативною в добромu значенні цього слова. Це ніби камінь, кинутий у тихий ставок українського і світового богослов'я. Часто богослови – це такі науковці, які розбіглися по кутах, досліджуючи певну окрему проблематику. Вони не хочуть, щоб їх бентежили, бо у них є свій академічний інтерес, а тут з'являється хтось такий, хто цей світ трошки стрясає і каже: ви маєте бути пророками, ви маєте бути біблійними вісниками Божими, які щось дають цьому світові.

Друга група людей, які будуть цією книжкою конструктивно збентежені, це ієрархи різних церков, бо тези від богослова про те, що треба захищати не церкву, а євангельську ідентичність, треба не церкву обстоювати, не захищати, скажімо, лише свої ритуали та догми, а преображувати світ, співстраждати зі ним і робити щось для тих груп людей, які в цьому світі найменш зручно почувуються. Це в здоровому євангельському розумінні слова революційні тези, які, з одного боку, наче і не є зовсім одкровенням, але водночас їх дуже потрібно повторювати знову і знову. Основна, як для мене, теза книжки, чи скоріше навіть підґрунтя, з якого автор починає, це те, що Євангелія – це благовість не лише про індивідуальне спасіння, а про перетворення світу силою воскресіння. Варто звернути увагу на біблійне поняття *кагал Ягве*, згідно з яким існують не тільки я і Бог, але також народ, спільнота і Бог, світ і Бог. І, власне, ідеться про перетворення світу силою воскресіння. Ми зараз перебуваємо у закладі, який представляє східну християнську традицію, тому для нас це дуже співзвучний меседж. Можливо, він не є дуже популярним і щоденно озвучуваним у традиційних церквах, але, мовою візантійського богослов'я, преображення світу силою воскресіння – це основа східнохристиянського богослов'я.

Друга цікава теза, яку озвучує автор: постхристиянський світ – благословення для церкви. Багато хто з нас про це говорив і думав. Ми начебто розуміємо, що християнства в світі стає все менше, традиційні церкви втрачають свої позиції, зрештою і нетрадиційні церкви не переживають аж такого вселенського відродження, і ми часто це сприймаємо як втрату позицій. Автор дуже гарно змінює перспективу, обертає її і показує, що це якраз доба Духа, доба зрілості, коли церквам треба відкласти милиці вбік і почати преображувати світ словом Євангелії і силою воскресіння. Це, як на мене, позитивний і дуже оптимістичний меседж. Багато разів автор уживає вирази «пророче служіння», «навчання пророків», коли говорить про навчання богословів, студентів, які йдуть далі служити церкві, і це, на мою думку, правильний, плідний спосіб мислення. Дуже близькими для нас, як для східнохристиянських богословів, є тези, що богослов'я потрібно втілювати, а не просто висловлювати. Зрештою, це – цілком новозавітній меседж, слово стало плоттю, тілом, відповідно, вчення про Бога – не вчення лише про слова і якісь доктрини, це свідчення і втілення.

Цікавою для мене також була теза про те, що богослов'я у постхристиянському світі потрібно спрямовувати на висвітлення того, що означає бути людиною у сьогоднішньому світі. Ця теза, можна сказати, є протилежною до традиційної, патристичної тези про те, що богослов'я стосується того, що означає бути Богом у вічності, бо йдеться про те, що означає бути людиною у світі. Я не думаю, що

це взаємно суперечні тези, скоріше перед нами сучасна інтерпретація того, що ми можемо взяти із традицій церкви, бо яким метафізичним не було б латинське чи візантійське християнство, або класичне протестантство, воно ніколи не занедбує служіння. Згадаймо слова Ісуса у 25 розділі Євангелії від Матвія про відповідальність перед ближнім.

Хоча книга заслуговує на найвищу оцінку і її варто старанно та уважно прочитати, у ній все ж є твердження, яких я не поділяю. До прикладу, автор багато разів говорить про те, що християнський світ помер, і тепер наша надія пов'язана із відродженням християнства як духовного руху заради преображення світу. І я розумію, про що автор говорить, коли каже, що *Christendom is dead*, християнський світ у розумінні консолідованого блоку християнських країн помер, але все-таки у мене як історика викликає поблажливу посмішку думка про те, що тепер настав час відродження християнства як духовного руху заради преображення світу. Я згідний із цією тезою, але я думаю, що кожен духовний рух рано чи пізно обросте формами, ритуалами і догмами. Якщо хтось започаткує новий рух, то не мине і десять років, як з'являться структури, наглядова рада і певні ритуали. Історія протестантизму свідчить про те, що коли виникає новий євангельський рух, то через декілька років він стає вже не настільки новим і не настільки справжнім християнським.

Другий аспект книги, в якому я також не зовсім погоджуюсь з автором, – це геть песимістичний апокаліптизм щодо сучасного світу. Автор говорить про те, що зараз настав справді найважливіший час, на світ насувається велика темінь. Майже як у *Володарі Перснів*: у всіх куточках землі зникає світло доброти та співчуття. Сили зла здобувають нову енергію в усій їхній люті. Людство переживає колективну темну ніч, виразом якої є криза співчуття, може навіть здатися, що світ проходить період сутінок і доходить у темряву вселенської ночі. Знову ж таки, як історик, я сумніваюсь, що наш період історії людства є кульмінацією сил темряви. Навіть у цій країні ще тридцять років тому ми напевно мали значно менше свободи та співчуття. У Британії ХІХ-го століття нещадно експлуатували робочу силу дітей, застосовували до них фізичні покарання за якісь дрібні провину і т. п. Тобто я не хочу сказати, що теза автора про кризу світу безпідставна, вона очевидно має свої підстави, але я би дещо зм'якшив такий апокаліптизм. Я думаю, що Боже провидіння веде світ від слави до слави. Очевидно, що це прогрес логоса, прогрес Духа Святого, але його теж потрібно вміти бачити у суспільстві.

Якщо ж узагальнити, то образ, який у мене залишився після прочитання цієї книги, близький до напівжартівливої і напівсерйозної фрази про те, що якщо ваш світ тріскається і руйнується, то, можливо, ви просто вилуплюєтеся з яйця. Тобто, можливо, ви просто переходите на новий етап. Вам здається, що навколо жах, а це просто виклик, який дає вам життя, щоб перейти на новий рівень. Тож я дякую автору за текст, який спонукає до роздумів. І також, як трохи редактор і перекладач, хочу відзначити, що Олексій Панич, котрий переклав цю книгу українською мовою, виконав дуже добру роботу.

Анатолій Денисенко: Я дуже вдячний за запрошення долучитися до обговорення цієї книги. Це вже третя презентація, перша була в Одесі, в баптистській

семінарії, друга вчора в Києві, у більш світському середовищі, куди прийшли не тільки філософи, але й журналісти, люди, які взагалі нічого не знають про євангельський рух або теологічні питання. Сьогодні ми зібрались у католицькому університеті – відбувається чудова екуменічна подія. Я хотів би зазначити, що цю книгу потрібно читати не стільки в серії «Сучасна протестантська теологія», а після книги Р. Соловія *Виникаюча церква*. Книга Р. Соловія більш теоретична, академічна, після її прочитання залишаються питання, що далі робити з цією виникаючою церквою, про яку він пише. Книга Дж. Серля є більш практичною, вона добре відповідає на питання, що робити із християнством, яке виникає у добу постмодерну.

Я очікував зустріти в книзі рефлексію над останніми трендами в теології. Хотів би зазначити, що теологія визволення, про яку йдеться в цій роботі, не є надто сучасним трендом, вона народжується і постає в 1960-70-ті рр. ХХ століття. У книзі я хотів побачити і не побачив (можливо, це буде в наступних роботах автора), роздуми Серля над теологію смерті Бога, над радикальною, секулярною, постметафізичною теологіями. Автор часто згадує авторів, які належать до цих традицій – С. Жижєка, Дж. Капуто, П. Ролінсона. Вони належать до так званої «радикальної теології», яка, як на мене, сьогодні виступає одним із найновітніших трендів у всесвітній теології.

Але скажу і позитивну річ стосовно книги. Мені здається, вона може слугувати для студентів майданчиком, від якого вони можуть відштовхнутись для своїх подальших пошуків. Тут є потужна бібліографія, двадцять сторінок різних джерел від російської філософії до сучасних західних філософських трендів. Я би радив передивитись цих авторів, які правді формують те, що автор називає «постхристиянською теологією».

Автор пише про те, що теологія не розуміє змін в інших сферах – біотехнологіях, фінансовій сфері, ідеологічних тенденціях. Але у мене постає питання: а чи розуміє теологія зсуви, які відбулися з нею самою в двадцятому столітті? Що значить жити в постхристиянському світі? – ставить питання автор. Я би поставив ще й таке питання: що значить жити в світі, який уже не керується ніякими цінностями? Як жити в світі, який не раз доводив, що він існує без будь-яких принципів, цінностей, моралей? Як жити в світі, який став дорослим, сповідує безрелігійне, секулярне християнство, про яке казав нам Бонгеффер наприкінці своїх днів? Коли світ став постхристиянським? Мені здається, він став таким набагато раніше, ніж ми думаємо, якщо ми пов'язуємо подію постання постхристиянського світу з проявами постмодернізму. На мою думку, він став постхристиянським, пострелігійним ще раніше. Я би прив'язав цю подію до трагедії Освенціма. Мені згадується книга Елі Візеля *Ніч*, в якій він пише про те, як у таборі смерті в'язнів вивели на вулицю і примусили дивитись на страту втікачів. Хтось із натовпу почав запитувати: «Де Бог, де Бог, куди ж він подівся?!» А інший в'язень прошепотів у відповідь: «Ось Він висить, Його тільки що повісили, Його вбили». Мені здається, потрібно повернути увагу від постмодерну до подій Освенціма і смерті Бога у двадцятому столітті.

Учасники презентацій

- Анатолій Денисенко, кандидат філософських наук, науковий співробітник Східноєвропейського інституту теології
- Тарас Дятлик, український євангельський богослов, регіональний директор «Overseas Council»
- Олексій Панич, доктор філософських наук, перекладач, провідний науковий працівник видавництва «Дух і Літера»
- Костянтин Сігов, кандидат філософських наук, керівник видавництва «Дух і Літера», директор Центру європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська академія»
- Віталій Станкевич, кандидат філософських наук, викладач Одеської богословської семінарії ЄХБ
- Тарас Тимо, викладач Українського католицького університету
- Юрій Чорноморець, доктор філософських наук, професор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

*Над матеріалом працювали: Роман Соловій,
Софія Соловій, Маркіян Клепач*

*Надійшла до редакції / Received 18.09.2020
Прийнята до публікації / Accepted 28.09.2020*